

Kertész Judit

Eseményszerkezet, aspektus, mondatszerkezet

A predikatív határozói igenevek

Szakdolgozat

Témavezető: É. Kiss Katalin

2005

TARTALOM

0. Bevezetés

I. A predikatív határozói igeneves szerkezet a nyelvészeti leírásokban

I.1. A predikatív határozói igenevek a leíró nyelvtanban

I.2. A kérdés strukturalista megközelítésmódjai

I.2.0. Bevezetés

I.2.1. Hányféle –va/ve képző létezik?

I.3.1 A fejezet összefoglalása

II. Az állapot és az állapotváltozás relevanciája

II.0. Bevezetés

II.1. Az állapotváltozás

II.1.1. Az állapotváltozás milyensége

II.2.0 Konkrét és nem konkrét páciensek

II.2.1. A konkrét páciensek

II.2.2. A nem konkrét páciensek, és a lexikalizáció szerepe

II.2.3. A konkrét és nem konkrét jelöllettel egyaránt rendelkező páciensek

II.3.0. A teljes érintettség

II.3.1. A teljes érintettség problematikája

II.3.2. Az állapot kitüntetettebb szerepe a hozzá vezető folyamat eredményéhez képest

II.4.1. Marginálisan elfogadható estek

II.5.1. Ha az alany *Experiens*

II.6.1. Alberti további megállapításai

II.7.1. Az ágentség szerepe a predikatív határozói igeneves szerkezetekben

II.7.2. A –va/ve és a –t/t képzők

II.8.0 A fejezet összefoglalása

III. A predikatív határozói igeneves szerkezet aspektuális megközelítése

III.0. Bevezetés

III.1. A telikusság és relevanciája a grammatikában

III.1.1. Tenny (1994) elmélete a telikusságról

III.1.2. A telikusság szerepe a magyar predikatív határozói igenevek elemzésében

III.2. A kiindulópont

III.3. A telikus igék osztályának további szűkítése – avagy a telikusság szükséges de nem elégséges feltétel

III.4. Aspektuális igeosztályok

III.4.1. Vendler igitípológiája-a telikus és nem telikus igeosztályok

III.4.2. Az eredmény és teljesítményigék

III.4.3. A teljesítményigék osztályának további szűkítése

III.4.4. Az igekötős igék

III.5. A fejezet összefoglalása

IV. A telikusság kívánalmát felülíró összetevők

IV.0. Bevezetés

IV.1. Nem összetett igék a predikatív határozói igeneves szerkezetben

IV.2. A fókusz és a predikatív határozói igenevek

IV.2.1. A kérdések

IV.3. Összefoglalás

V. Összefoglalás

Referencia

0. Bevezetés

A predikatív határozói igenevek számos problémát vetnek fel. Jelen dolgozatban azt vizsgálom, hogy mely igék vehetnek részt az állítmányi igeneves szerkezetben. Miért fogadjuk el mindnyájan a *meg van hívva* szerkezetet, miért utasítjuk el a **meg van mozdulva* kifejezést, és miért torpan meg nyelvérzékünk az *?el van utazva* hallatán. A dolgozat első fejezetében azt vázolom, hogy miként közelítik meg a témát a leíró nyelvtanok, Grétsy-Kovalovszky (1980) valamint Keszler (2000). Majd ezt követően Komlósy (1992), Laczkó (1995), Alberti (1996) és É. Kiss (2004) álláspontjait ismertetem. Az idézett szerzők alapján arra a megállapításra jutok, hogy a vizsgált szerkezetben az unakkuzatív és a tranzitív igék fordulhatnak elő. A második fejezetben azt vizsgálom, hogy az állapot, illetve az állapotváltozás milyen szerephez jut az állítmányi igeneves szerkezet helyes elemzésében. Különös hangsúlyt fektetek a részleges és a teljes állapotváltozás, az állapotváltozás relevanciája, az állapotváltozás „feltűnése”, valamint a személy és kontextus meghatározó szerepére. E kérdések vizsgálatával kísérletet teszek a predikatív határozói igeneves szerkezetben ténylegesen előforduló unakkuzatív és tranzitív igék osztályának szűkítésére. A harmadik fejezetben a vizsgált szerkezetet alapjaiban aspektuális módon közelítem meg. Amellett érvelek, hogy a predikatív határozói igeneves szerkezetben csak összetett eseményt¹ kifejező igék jelenhetnek meg, ezek közül is leginkább azok, amelyek folyamat+állapot mozzanatból állnak. A fejezetben főként Vendler (1967), Tenny (1994) és É. Kiss (Egy igekötőelmélet vázlata, 2004) megfigyeléseit használom fel. A negyedik fejezetben végül azokat a szerkezeteket vizsgálom, amelyekben, kiindulási tézisémtől eltérően, egyszerű eseményeket kifejező igék is előfordulnak. A fejezetben szerepet kap a fókuszos szerkezetek vizsgálata, melyet Kiefer (1992) és É. Kiss (1998) megfigyelései alapján végzek.

¹ A fogalmat É. Kiss: *Egy igekötőelmélet vázlata* (2004) alapján vezetem be.

I. A predikatív határozói igeneves szerkezet a nyelvészeti leírásokban

I.1. A predikatív határozói igenevek a leíró nyelvtanban

(Grétsy-Kovalovszky, 1980:820) szerint a predikatív határozói igenevek „helyes használata az egyik legtöbbet vitatott, legbonyolultabb nyelvhelyességi kérdés.” A szerzők (1980:821) arra a megállapításra jutnak, hogy „Az ige jelentéstípusa, tárgyas, ill. tárgyatlan jellege azonban – ha nem is döntő, de irányító – szempont a helyes használatban.” Az álláspont erősítésére példaképpen hozzák fel a következő alakokat (1980:822):

(1a) a kávé ki van öntve

(1b) *a Duna ki van öntve

Grétsy és Kovalovszky (1980:822) a példák alapján megállapítja, hogy „a tárgyatlan jelentésű igével alkotott igeneves állítmányi szerkezetet ... nem fogadja el helyesnek sem nyelv-érzékünk, sem a nyelvszokás.”

Az (1a) és (1b) példák ezt valóban igazolják, azonban a példákra adott magyarázat aligha kielégítő a (2a) és (2b) példák esetében, ahol mind a tárgyatlan, mind a tárgyas igéből képzett predikatív határozói igeneves szerkezetek helyesnek bizonyulnak:

(2a) A tojás meg van főzve.

(2b) A tojás meg van főve.

A (2a)-ban a tranzitív ige a szerzők várakozásának megfelelően helyesen fordul elő a predikatív határozói igeneves szerkezetben. Az viszont, hogy a tárgyatlan *fő* ige miért fordul elő helyesen a szerkezetben magyarázat nélkül marad.

Véleményem szerint, ráadásul, az (1b) mondat nem teljesen agrammatikus, összehasonlítva az alábbi tárgyatlan igét tartalmazó példával, melyek helytelensége vitathatatlan:

(3) *Mari énekelve van.²

(4) *A katonák kúszva vannak.

Perlmutter (1978:302) megállapításaira hivatkozva, azt mondhatjuk, hogy az (1b)-ben lévő *folyik* ige abban különbözik a (3)-ban lévő *énekel* és a (4)-ben lévő *kúszik* igétől, hogy a tárgyatlan igék két külön csoportjába tartoznak. A *kúszik* és az *énekel* az unergatív³, míg a *folyik* ige az unakkuzatív igék osztályába.⁴ Az unergatív és unakkuzatív igéknek a tárgyas igékkel szemben egy argumentumuk van. Unergatív igék esetében ez az argumentum az ágens, míg unakkuzatív igék esetében a páciens tematikus szereppel bír. A *folyik*hoz hasonlóan az unakkuzatív igék nagy számban fordulnak elő a vizsgált szerkezetben:

(5) A tó be van fagyva.

(6) A hó el van olvadva.

(7) Mari meg van fázva.

² Abban az értelemben, hogy *Mari éppen énekel*.

³ A magyar szakirodalom az unergatív igékre bennható igékként utal.

⁴ Az unakkuzatív igékre a magyar szakirodalom gyakran mediális igékként utal.

Grétsy és Kovalovszky (1980:822) állítása tehát módosításra szorul. Nem a tárgy-as-tárgyatlan felosztás bizonyul hasznosíthatónak, hanem a tárgy-as-unakkuzatív-unergatív felosztás, melynek alapján azt mondhatjuk, hogy a szerkezetet tárgy-as és unakkuzatív igékből képezhetjük. Hasonló megállapításra jut Lengyel (2000:241), aki a következő megállapítást teszi: „A szerkezetet tárgy-as cselekvő (esetleg műveltető) és mediális (esetleg visszaható) igékből vezethetjük le.”

Az igeneves állítmányi szerkezet különböző funkcióinak osztályozása során Grétsy és Kovalovszky (1980:822) megemlíti a *cselekvés befejezettségének, eredményének jelölését, érzetetését*, amelyre elsősorban az igekötős és a tárgy-as igék alkalmasak. Ez a megállapítás rendkívül pontatlan, hiszen egyrészről a két osztály közt nagy az átfedés, másrészről, ahogyan azt az alábbi szerkezet példázza, az unergatív igék még igekötővel sem vehetnek részt a vizsgált szerkezetben:

(8) *Mari végig van futva a távon.

A szerzők azt vallják, hogy nagyon nehéz pontosan meghatározni, hogy mely igék vehetnek részt a predikatív határozói igeneves szerkezetben, van azonban két irányelv, amely megkönnyíti a helyes használatot. Az első megszorítás értelmében (1980:824) azok az „igekötős igék, amelyeknek alapigéje maga is állapotot jelöl..., általában nem alkalmasak igeneves állítmányi szerkezet alkotására (pl.: el van aludva).” A második fejezetekben számos példa igazolja majd, hogy az állapot valóban kulcsfontosságú a probléma megközelítésében. A szerzők megállapítása azonban nem helytálló, ahogyan azt a következő, állapotot kifejező igékből képzett predikatív határozói igeneves szerkezetek igazolják:

(9) meg van hívva, meg van fagyva, le van nyugodva, el van repedve, le van fogyva

Grétsy és Kovalovszky (1980:824) megállapítják továbbá, hogy nem helyénvaló igeneves állítmányi szerkezetet képezni „a tudatos cselekvést, mozgást, helyváltoztatást jelentő tárgy-atlan igékből”. Példaként a **fel van állva*, **meg van érkeve* és **el van futva* szerkezeteket említik. Ez a megállapítás helyénvaló, azonban ez az osztály tovább terjeszthető. Perlmutter (1978:302) alapján azt mondhatjuk, hogy azok a predikátumok, amelyek szándékos cselekvést fejeznek ki, az unergatív igék osztályába tartoznak. A két szerző gyakorlatilag kiragadja az unergatív igék egy részosztályát, nevezetesen a „tudatos cselekvést, mozgást, helyváltoztatást jelentő tárgy-atlan igéket”, s azok fölött mond ki általánosítást, holott ez az általánosítás az unergatív igék egész halmazára érvényes.

A szerzők azt is megállapítják (1980:824), hogy: „Az igeneves állítmányi szerkezet helyessége általában független a létige idejétől.” Az a tény, hogy a lesz és lett alakokkal képzett határozói igeneves szerkezeteket sokak nem fogadják el, arra vezethető vissza, hogy hasonlítanak a német szenvedő szerkezetre. Ezeket az állításokat kiválóan cáfolja (Bene:2005), aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a *lett*-tel képzett predikatív határozói igeneves szerkezeteket nem képezhetjük unakkuzatív igékből (9a), (10a), noha ugyanaz a szerkezet jól képezhető a *van*-nal:

(9a) *Mari meg lett fázva.

(9b) Mari meg van fázva.

(10a) *A jég el lett olvadva.

(10b) A jég el van olvadva.

A szerkezet funkciói között az alábbiakat veszi számba Grétsy és Kovalovszky (1980:822): *az állapotváltozás, valamint a megváltozott állapot kifejezése, a cselekvés befejezettségének, eredményének jelölése, személytelenség illetve általános vagy határozatlan alany kifejezése, a*

cselekvés intenzitásának kiemelése (amit én megcsinálok, az meg van csinálva), tömörítő árnyalás állandó vagy szólásszerű kifejezésekben (vörösre volt sírva a szeme).

Ami a szerzők által említett első funkciót illeti, azt bőven tárgyalja a második fejezet. A cselekvés befejezettségének jelölése megtévesztő, hiszen hiába befejezett a *bemegy a szobába* által leírt cselekvés, mégsem hozható létre belőle a vizsgált szerkezet: **be van menve a szobába*. Tehát ezt a kitételt azzal kell kiegészíteni, hogy csak a tranzitív, illetve az unakkuzatív igékből képzett szerkezetek befejezettségét jelölhetjük a predikatív határozói igeneves szerkezettel. Ugyanez áll a cselekvés intenzitásának kiemelésére-azaz pusztán akkor lehetséges, ha a cselekvést leíró ige tranzitív vagy unakkuzatív.

Arra a kérdésre tehát, hogy mely igékből hozható létre a határozói igeneves szerkezet, a leíró nyelvtanok nem adnak rendszerezett és kielégítő magyarázatot. Lengyel (2000:241) megállapítása, mely szerint a szerkezet tárgyas és mediális igékből hozható létre, pontosabb ugyan, mint a Grétsy-Kovalovszky (1980) szerzőpáros megállapításai, azonban ez a megfigyelés is elnagyolt. A következő fejezetekben számos példa igazolja, hogy a tárgyas és mediális igéknek pusztán törtrésze jelenhet meg a vizsgált szerkezetben. Nem vitatható azonban hogy a leíró nyelvészek is felfigyeltek arra a kiemelkedő szerepre, amihez az állapot, illetve állapotváltozás jut a predikatív határozói igeneves szerkezet helyes elemzésében. Ezeket a megfigyeléseket a második fejezet elemzi.

I.2. A kérdés strukturalista megközelítésmódjai

I.2.0. Bevezetés

Jelen alponban azt mutatom be, hogy a strukturalista nyelvleírók hogyan adnak számot a predikatív határozói igenevek jelenségéről. A predikatív határozói igenevek problematikáját érdemben elsőként Komlósy (1992) tárgyalja, majd némileg az ő megfigyelései nyomán indul el Laczkó (1995) és Alberti (1996) is.

I.2.1. Hányféle –va/ve képző létezik?

A predikatív határozói igeneves szerkezetekben a *van* kopula mellé társul egy ige, amely a –*va/ve* képzővel van ellátva – ez a szerkezet elnagyolt és végletekig leegyszerűsített alaki leírása. Mielőtt ténylegesen elkezdenénk annak vizsgálatát, hogy mely igékhez járulhat a –*va/ve* képző az igeneves állítmányi szerkezetben, nem árt tisztázni, hogy hányféle –*va/ve* képző létezik. E tekintetben két vélemény van a szakirodalomban. Vannak, akik azt mondják, hogy egy –*va/-ve* van, míg mások véleménye szerint kettő. Az első álláspont képviselői közé tartozik Komlósy (1992). Komlósy (1992:384) az alapján rendszerezi a magyar igenévképzőket, hogy passzív vagy aktív tövekhez járulnak. Véleménye szerint (1992:383) az igenevek képzését egy passzivizálási szabály előzi meg, mely szabály produktívan működik a tárgyas igék szótári tételein. A passzivizálás első lépéseként (1992:384) az alany vagy eltűnik, vagy szerepjelölt vonzattá válik, második lépésként a tárgyból alany lesz. Így az aktív ige-tövek passzívvá válnak. Abból a szempontból, hogy aktív vagy passzív ige-tövekhez járulnak, az igenévképzők határozott eloszlást mutatnak.

Komlósy (1992) úgy véli, hogy a –*va* a –*t* képzőhöz hasonlóan kapcsolódhat passzív tövekhez, és az –*ó* képzőhöz hasonlóan kapcsolódhat aktív tövekhez, azonban azt nem feltételezi, hogy kétféle –*va/ve* képző létezik, mely álláspontot Laczkó (1995:161-162) erősen kritizálja.

Az alábbi példák rávilágítanak arra, hogy milyen problémákat szül az, ha nem teszünk különbséget a *-va/ve* kétféle, név szerint állapothatározói és módhatározói használata közt⁵:

(11a) A húst sülve szeretem.

(11b) A festményt megrongálva találtuk.

(11c) Péter énekelve ment végig az utcán.

(12a) A hús meg van sülve.

(12b) A festmény meg van rongálva.

(12c) *Péter énekelve van.

A (11a-c) példák a *-va/ve* képző módhatározói funkciójára szorítkoznak, mely funkcióban sokkal kevesebb a megszorítás arra vonatkozóan, hogy a képző milyen típusú igékhez járulhat. A (11a)-ban unakkuzatív, a (11b)-ben tranzitív, a (11c)-ben unergatív igéhez járul a *-va/ve* képző, ami jelen esetben módhatározói szerepű.

Az állapothatározói *-va/ve* használatát több megszorítás jellemzi. Helyesen járul (12a)-ban az unakkuzatív igéhez, valamint (12b)-ben a tranzitív igéhez, de nem járul helyesen (12c)-ben az unergatív igéhez. Laczkó (1995:177) úgy véli, hogy míg a módhatározói *-va/ve* szabadon járulhat az igékhez, azok argumentumszerkezetétől függetlenül, addig az állapothatározói *-va/-ve* csak azokhoz az igékhez járulhat, amelyek van egy olyan argumentuma, ami állapotváltozáson megy keresztül. Ez az argumentum a páciens, amellyel csak az unakkuzatív és a tranzitív igék rendelkeznek. Mivel az unergatív igék egyetlen argumentuma az ágens szerepet viseli, ezért unergatív igéhez nem járulhat az állapothatározói *-va/ve*. Könnyűszerrel belátható, hogy amennyiben nem teszünk különbséget az állapothatározói és a módhatározói *-va/ve* közt, nem tudjuk megmagyarázni a (11c) és (12c) közötti szignifikáns különbséget.

Laczkó (1995:177) továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy tranzitív igék esetében fontos kikötni, hogy a határozói igenév fonetikailag testetlen alanya az alapige páciens szerepű argumentumával kell, hogy megegyezzen. Amennyiben az alapige alanyával egyezik meg, a szerkezet nem grammatikus:

(13) *Péter a húst megsütve van.

Alberti (1996) a predikatív határozói igeneves szerkezetet annak bizonyítékaként tételezi, hogy a magyarban is létezik a passzív szerkezet. A vizsgált szerkezetet egy passzivizálási szabályból vezeti le. Mivel e szabály bemenetül csak a tranzitív és az unakkuzatív igék szolgálhatnak, az unergatív igék ki vannak zárva a képzésből.

I.3.1 A fejezet összefoglalása

Eddigi vizsgálódásunk alapján elmondható, hogy a magyarban kétféle *-va/ve* képző található, melyek közül a módhatározói *-va/ve* szabadon járulhat unergatív, unakkuzatív és tranzitív igékhez. Az állapothatározói *-va/ve* használata erősebb megszorítás alá esik, hiszen nem járulhat unergatív igékhez. A magyarban tehát csak a tranzitív és az unakkuzatív igék jelenhetnek meg a predikatív határozói igeneves szerkezetben.⁶

⁵ Az állapot és módhatározói funkció megkülönböztetését megtaláljuk (Grétsy-Kovalovszky: 1980:817)-ben is.

⁶ Laczkó (1995) és Alberti (1996) mellett ezt az álláspontot képviseli többek közt É. Kiss (2004) és Bene (2005) is.

II. Az állapot és az állapotváltozás relevanciája

II.0. Bevezetés

Az előző fejezetben számos példa mutatja, hogy amennyiben pusztán szintaktikailag közelítjük meg az igeneves állítmányi szerkezet kérdését, nem juthatunk többre annak megállapításánál, hogy a vizsgált szerkezet csak tranzitív és unakkuzatív igékkel működik. Kikötésként azonban hozzá kell tenni, hogy ezen osztályok csak bizonyos részhalmazokkal. Amennyiben ezt az elnagyolt megállapítást pontosítani szeretnénk, más oldalról is meg kell közelíteni a kérdést. A legnagyobb eredményre az vezet, ha annak az állapotnak az oldaláról közelítjük meg a kérdést, amelyet az ige páciens szerepű összetevője ér el az ige által leírt esemény folyamán. Jelen fejezetben a páciens állapotváltozásának azon kritériumait vizsgálom, amelyek alapján elkülöníthetjük a szerkezetben ténylegesen résztvevő unakkuzatív és tranzitív igék körét. Hangsúlyt fektetek a *részleges* és a *teljes*, valamint a *látványos* és *nem látványos állapotváltozás* fogalmai kapcsán felmerülő problémákra. Vizsgálat tárgyává teszem továbbá az agentivitás szerepét a szerkezetben, valamint azt a befolyásoló tényezőt, amit a szituáció és a kontextus jelent a predikatív határozói igeneves szerkezet megítélésében.

II.1. Az állapotváltozás

Grétsy és Kovalovszky (1980:822) az állítmányi igeneves szerkezet legfontosabb funkciói között említi az állapotváltozást, „pontosabban a megváltozott állapot (valamilyen bekövetkezett többé-kevésbé állandó testi vagy lelki helyzet, állapot, sajátság, minőség)” jelölését. A szerzőpáros megállapításával összecsengésben Lengyel (2000: 241) a következő megfigyelést teszi: „Csupán azokból az igékből vezethető le ez a konstrukció, melyek állapotra ható, állapotváltoztató cselekvéseket tartalmaznak.”

Laczkó (1995:179) a szintaktikai kritérium mellett azt is megköveteli, hogy az ige páciens szerepet viselő argumentuma állapotváltozáson essen át. Laczkóval egyetértve É. Kiss (2004:36) is – többek közt ehhez is köti – a predikatív határozói igeneves szerkezet elfogadhatóságát. Az állapotváltozás kritériumának segítségével könnyűszerrel megmagyarázhatjuk a következő példamondatok eltérő megítélését:

(14) *A fiú ájulva van.

(15) A fiú el van ájulva.

Mindkét mondat páciens szerepű összetevője *a fiú*, aki a (14) példában leírt esemény során nem szenved el állapotváltozást, míg a (15) példában leírt esemény során igen.⁷ Ezek alapján az állapot, helyesebben az állapotváltozás valóban relevánsnak bizonyul a vizsgált jelenség leírásában, hiszen segítségével valamelyest szűkíteni tudjuk a predikatív határozói igeneves szerkezetben ténylegesen előforduló unakkuzatív és tranzitív igék körét. Ezen osztály elemei közül tehát csak azok jelenhetnek meg a szerkezetben, amelyek páciens szerepű összetevője állapotváltozáson megy keresztül.

II.1.1. Az állapotváltozás milyensége

Alberti (1997) azonban számos példával rávilágít arra, hogy az állapotváltozás milyenségegyakran mértéke-mennyiben befolyásolja az adott ige predikatív határozói igeneves

⁷ Mind (14), mind (15) egy-egy unakkuzatív igét tartalmaz, melynek egyetlen argumentuma a páciens.

szerkezettel való kompatibilitását. Laczkó (1995) és É. Kiss (2004) is hangsúlyozza, hogy fontos a páciens tényleges állapotváltozása. Ez a fogalom azonban ingoványos területre visz, mert nehéz pontosan körvonalazni, hogy mi a tényleges és a nem tényleges állapotváltozás között húzódó határvonal, a feltételezés azonban jól magyarázza Alberti (1996:33) alábbi két példája közötti megítélési különbséget:

(16) ?A könyv ki van olvasva.

(17) ??A könyv el van olvasva.

Alberti (1996:34) szerint a predikatív határozói igeneves szerkezet lexikalizálódásában sokat segít az, hogy ha a beállt állapot látványos: a (16) és a (17) mondatok ugyanarra az eseményre hívják fel a figyelmet, magyarul *a könyv* ugyanazon állapotváltozáson megy keresztül mindkét esetben, de a két szerkezet más irányból közelít erre a tényállásra. Alberti (1997:34) szerint (16) azért elfogadhatóbb mert :” A kiolvasott könyvhöz társítjuk a több számárfület.”

II.2.0 Konkrét⁸ és nem konkrét páciensek

Jelen alponban azt vizsgálom, hogy a predikatív határozói igeneves szerkezet elfogadhatósága milyen összefüggésben áll azzal, hogy a páciens konkrét fizikai létező, vagy elvont entitás. Megvizsgálom továbbá, hogy mi az összefüggés az ige által leírt esemény intézményesültsége és a szerkezet elfogadhatósága között. Alberti (1996:34) meglátásával összhangban, mely szerint annál elfogadhatóbb a szerkezet, minél feltűnőbb az elszenvedőben létrejött változás, azt szándékozom bizonyítani, hogy amennyiben a változáson keresztülmenő argumentum fizikai entitás, és az órá irányuló cselekvés/történet fizikai valójában érinti, akkor az állítmányi igeneves szerkezet elfogadható⁹.

II.2.1. A konkrét páciensek

A legkonkrétabb, és egyben legfeltűnőbb változások a fizikai változások, amelyeknek a konkrét entitások vannak kitéve. Amennyiben az elszenvedő egy a fizikai világban létező entitások közül, és az ige által leírt esemény fizikai állapotváltozást idéz elő benne, akkor a predikatív határozói igeneves szerkezet helyes:

(18) A gyertya el van törve.

(19) Az autó le van festve.

(20) A virágok meg vannak öntözve.

(21) A folyó be van fagyva.

II.2.2. A nem konkrét páciensek, és a lexikalizáció szerepe

Abban az esetben azonban, ha a páciens szerepű argumentum nem konkrét – azaz fizikálisan létező – entitás, akkor a predikatív határozói igeneves szerkezet használata sokak számára megkérdőjelezhető. Ezekben az esetekben sokkal jobban megnyilvánul, hogy mik azok az elemek, amik gyakori használatuk során lexikalizálódtak, s ezáltal elfogadhatóak az anyanyelvi beszélők számára. Az alábbi példapárok mindegyikére jellemző, hogy a páciens nem fizikai létében változik. Az (a) változatokban lexikalizált alakokat sorolok fel, míg a (b) változatokban nem lexikalizált alakokat. Az (a) mondatok elfogadhatósága egyedül lexikalizált voltuknak tulajdonítható.

⁸ Konkrét alatt a *fizikai világban létezőt* értem.

⁹ Amennyiben elfogadhatatlan, az elfogadhatatlanság oka másnak tulajdonítható.

(22a) A kérdés túl van tárgyalva.

(22b) ??A kérdés fel van vetve.

(23a) A probléma meg van oldva.

(23b) ??A probléma meg van beszélve.

(24a) Fel van adva a lecke./A lecke fel van adva.

(24b) ??A lecke át van gondolva.

A lexikalizálódás olyannyira befolyásoló tényező egy adott szerkezet elfogadhatóságában, hogy még azt a követelményt is felül tudja írni, hogy az igének legyen egy páciens szerepű argumentuma, ami állapotváltozáson megy keresztül. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg az *intézményesült cselekményeket/cselekvéseket* jelölő igék esetén is, azaz az állapotváltozáson keresztülmenő összetevő megnevezése nélkül is jó a szerkezet:

(25) meg van főzve, be van ágyazva, le van törölgetve, ki van porszívóztatva, meg van locsolva, ki van takarítva, ki van mosva, el van mosogatva, ki van teregetve, el van végezve (a dolog, pl.: falusi környezetben: állatok meg vannak etetve...stb.)

II.2.3. A konkrét és nem konkrét jelöléssel egyaránt rendelkező páciensek

Alberti (1996:33) példáiban (16) és (17) megjelenő *könyv* szó többek között azért érdekes, mert azon főnevek osztályába tartozik, melyeknek jelölete mind konkrét, mind elvont formában tételezhető (Kiefer:2000).

(26a) A könyv az asztalon hever.

(26b) A könyv élvezetes volt.

(26a)-ban a könyv alatt egy fizikai entitás értelmezett, míg (26b)-ben egy szellemi produktum. Meggyőződésem szerint sokkal elfogadhatóbbak azok a szerkezetek, ahol a predikatív határozói igenév a fizikailag tételezettre vonatkozik:

(27a) A könyv el van szakadva/meg van égetve/le van esve/össze van kávézva.

(27b) ?A könyv el van olvasva./ ??A könyv ki van jegyzetelve./*A könyv meg van értve./*A könyv el van felejtve.

A fent említett példák alátámasztják Laczkó (1995), É. Kiss (2004), valamint Alberti (1996) feltételezéseit, mely értelmében minél szembetűnőbb és látványosabb a páciensen végbemenő állapotváltozás, annál elfogadhatóbb a predikatív határozói igeneves szerkezet. Azt mondhatjuk, hogy a legszembetűnőbbek a fizikailag létező tárgyakon végbemenő fizikai változások, mely tény beleszűrődik a grammatikába is. Példáim azt hivatják igazolni, hogy ugyanazon páciens esetében a páciens fizikai voltában érintő változás mindig elfogadhatóbb, legalábbis az anyanyelvi beszélők véleménye sokkal egyöntetűbb a szerkezet elfogadhatóságának kérdésében.

II.3.0. A teljes érintettség

Alberti (1996) problémamegközelítésében kulcsszerephez jut a teljes érintettség kérdése. A (28)-ban sorolt szerkezeteket Alberti (1996:36) az alapján utasítja el, hogy páciens szerepű összetevőjük nem csupán részlegesen, hanem teljesen érintett az ige által jelölt eseményben:

(28) ??meg van semmisülve, ??fel van robbanva, ??meg van születve, ??létre van hozva

A fent említett példákkal ellentétben teljesen elfogadhatóak az alábbi szerkezetek:

(29) oda van téve, ki van lyukadva, be van horpadva, ki van lyuggatva

A példák alapján azt mondhatjuk, hogy teljesen elfogadhatóak a lokális, vagy részleges állapotváltozás eredményét leíró példák. Alberti (1996:33) eképpen jellemzi az ezen osztályba tartozó elemeket:

„...valami, ami már az állapotváltozás előtt is létezett, némi változást szenved, de alapvető létében nincs közvetlenül veszélyeztetve.”

A (28)-ban sorolt példák azt mutatják, hogy nem jók azok a szerkezetek, ahol egy még vagy már nem létező dolog állapotára utalunk – azaz, amikor az ige által leírt esemény során egy nem létező válik létezővé, vagy egy létező nem létezővé.

II.3.1. A teljes érintettség problematikája

A „teljes érintettség”-re való hivatkozás nem titokoltan ingoványos terület. Amint azt már a *??fel van robbanva* (28) vizsgálata során említettem, Alberti a szerkezet kérdésességét azzal magyarázza, hogy nem jók azok a szerkezetek, ahol egy már vagy még nem létező állapotára próbálunk utalni, azaz nem helyes a szerkezet, amennyiben az a páciens teljes érintettségére utal. Nehéz azonban megmondani, mi a teljes érintettség, és a részleges, de nagyfokú érintettség közt a különbség, ezért Albertihez hasonlóan szándékosan olyan példákat próbálom felsorolni, amelyekben a páciens létezőből nem létezővé válik, vagy éppen fordítva. Megítélésem szerint a (30)-(34) mondatok teljesen elfogadhatóak, annak ellenére, hogy egy még nem vagy egy már nem létező dologról teszünk állítást:

(30) A ház el van tűrva.

(31) A levél el van égetve.

(32) Ki van ez találva...

(33) A dolog el van feledve.

(34) Az ülés be van rekesztve.

II.3.2. Az állapot kitüntetettebb szerepe a hozzá vezető folyamat eredményéhez képest

Véleményem szerint a predikatív határozói igeneves szerkezet elfogadhatóságában nagy szerepet játszik annak az állapotnak a milyensége – relevanciája az adott beszélőközegben, avagy tartóssága¹⁰, – ami az ige által jelölt esemény végére beáll. Megfigyeléseim alapján elmondható, hogy csak abban az esetben indokolt a predikatív határozói igenév használata, ha a beállt állapot relatíve hosszabb ideig fennáll. Alberti a fentiekben idézett meglátása számos esetben valóban meggyőzően magyarázza egyes szerkezetek elfogadhatatlanságát, a fenti példák azonban ellentmondanak álláspontjának.

Meglátásom szerint a *??fel van robbanva* és a (30)-(34) mondatok közötti elfogadhatóságnak a kulcsa abban az állapotban rejlik, amit az állapotváltozáson keresztülmenő argumentum elér. Alberti (1996:34) nagyon találóan világít rá erre a tényre:

„A predikatív határozói igeneves szerkezet produktivitásának kulcsa ugyanis nyilván ebben rejlik, vagyis hogy érdemes-e használni egyáltalán, tud-e többletjelentést nyújtani az állapotváltozást leíró mondatformához képest. A beállt állapot maga vajon több-e a hozzá vezető folyamat eredményénél?”

Ennek a kérdésnek a megítélése nyilvánvalóan kontextus és személyfüggő, de véleményem szerint az alábbi példa jól mutatja, hogy egy adott állapot milyen esetben jut olyan kitüntetett szerephez, hogy több legyen mint a hozzá vezető folyamat eredménye:

¹⁰ Az állapot relevanciájára az adott beszélőközösségben témájára Alberti (1996:35), valamint É. Kiss (2004:37) is utal.

- (35) - Hol a váza, amit tavaly kaptál tőlem?
- *A váza össze van törve./A váza összetört.

- (36) - Hol van az autód?
- Az autóm össze van törve./Az autóm összetört.

Meglátásom szerint a (35) példában nem helyes a predikatív határozói igeneves szerkezet, míg a (36)-ban igen. A két szituáció közti különbség lehetséges magyarázata, hogy a *törött vázát* általában eldobjuk, a *törés* a létben való teljes érintettséget jelenti, míg az *autónál* ez nem így van, hiszen a *törött autók* csak kis százaléka kerül a roncstelepre. Ebben az értelemben a *vázánál* nem releváns egy adott közeg számára a *töröttség* állapota, hiszen a *törött váza* a szemétként kerül.

II.4.1. Marginálisan elfogadható estek

A predikatív határozói igeneves szerkezetek jelentős része az anyanyelvi beszélők pusztán egy része számára elfogadható. Ha megvizsgáljuk ezeket a szerkezeteket, akkor azt látjuk, hogy a zavar fő oka az állapot miatt van. Egyes események felfoghatóak úgy, hogy a páciens az esemény során állapotváltozáson megy keresztül, de felfoghatóak úgy is, hogy nem. Amennyiben egy adott szerkezet semmiképp nem tételezhető állapotváltozást leíróként, akkor az anyanyelvi intuíció nem torpan meg. Így például nincs megoszlás a tekintetben, hogy a **a tej folyva van* helytelen szerkezet. (37) azonban tán a legegyszerűsebb példája annak, amikor megoszlik az anyanyelvi beszélők ítélete:

- (37) ?János el van utazva.

- (38) *Józi bácsi fel van menve a padlásra.

(37)-nek és (38)-nak, elvileg ugyanolyan elfogadhatatlannak kellene lenniük, hiszen szigorú értelemben egyik esemény sem változtatja meg az elszoruló állapotát. Ennek ellenére a két példa megítélése eltérő. (37) sokak számára teljesen elfogadható, és kevesek találják teljesen elfogadhatatlannak. Ezzel szemben (38) teljesen elfogadhatatlan. É. Kiss (2004:36) azzal magyarázza a (37) szerkezet elfogadhatóságát, hogy sokak számára az *elutazás* egy állapotváltozással ér fel, hasonlóan az eltűnéssel, ami a jelenlét állapotát változtatja a jelenlét-lét állapotára. Így lesz sokak számára (39) elfogadhatóvá:

- (39) János el van tűnve.

Érdekes azonban, hogy ha a (37) és (39) szerkezetet megpróbáljuk egy terminussal kiegészíteni, akkor az elfogadhatatlanná válik, vagy legalábbis romlik a szerkezet grammatikussága:

- (40) *János el van utazva Bécsbe.

- (41) *János el van tűnve vidékre/vidéken.

Hasonló romlást eredményez, ha a szemantikailag kissé „üres” *elutazik* igét, egy konkrétan az utazás módját jelölő igére változtatjuk:

- (42) *János el van repülve/buszozva/vonatozva/biciklizve Bécsbe.

Véleményem szerint ezek a példák É. Kiss (2004:36) meglátását támasztják alá, mely szerint a szerkezet egyedül azért fogadható el, mert bizonyos értelemben az *el van utazva* a *nincs jelen* szinonimájaként funkcionál. Mihelyt azonban specifikáljuk az utazás módját, vagy egy terminussal utalunk az utazás végpontjára, akkor a hangsúly eltolódik az állapotról, és a szerkezet megszűnik a *nincs jelen* szinonimájaként funkcionálni, így elfogadhatatlanná válik.

II.5.1. Ha az alany *Experiens*

A páciensben végbemenő állapotváltozás kritériuma számos igeosztályt kizár vizsgálódásunk köréből. Az állapotot jelölő igék, például, ahogyan azt Grétsy-Kovalovszky: (1980:824) is megfigyeli, eleve ki vannak zárva a szerkezetből. Véleményem szerint ki vannak zárva azok az igék is, amelyeknek van egy *Experiens* tematikus szerepet viselő összetevője. Ilyen esetekben ugyanis mindig az *Experiens* lesz az, amiben állapotváltozás megy végbe. Mivel a pszichológiai igéknek *Experiens* az alanyuk, ezeket az igéket gyakorlatilag ki is zárhatjuk azon igék köréből, amelyek képesek a predikatív határozói igeneves szerkezetekben előfordulni, ld.: (43-44) Ugyanígy elfogadhatatlan minden olyan ige, melynek alanya *Experiens*, (45):

(43) Mari fél Pétertől.--> *Pétertől félve van.

(44) Mari ismeri Pétert.--> *Péter ismerve van.

(45) Mari látja Pétert.--> *Péter látva van.

II.6.1. Alberti további megállapításai

Az eddigi megállapításokat kiegészítvén Alberti (1996:33) az alábbi tendenciákra hívja fel a figyelmet:

(46a) meg van hűlve/fázva, el van romolva

(46b) ??meg van gyógyulva, ??meg van javulva

(46c) ?meg van gyógyítva, ?meg van javítva

(47a) ki van olvasva, el van keseredve

(47b) ??meg van látva, ?el van olvasva

A (46a) és a (46b) példák azt illusztrálják, hogy a negatív állapotokat leíró példák sokkal gyakoribbak és elfogadhatóbbak, mint a pozitív állapotokat leíró példák. Alberti (1996:34) Bodóra utal, aki a (46a) és (46b) példáit is annak a ténynek tudja be, hogy a magyar nyelvet alapvetően egy pesszimista világnézet uralja, Alberti azonban egy másik, Bodó véleményének, radikálisan ellentmondó magyarázatot tart plauzibilisnek. Alberti (1996:34) úgy véli, hogy a dolgok alapállapotban jók, éppen ezért azok a jelölt esetek, amikor nem jók, így ezekben az esetekben beszélhetünk egy olyanfajta állapotváltozásról, amely szemantikailag releváns, azaz feljogosít a szerkezet használatára. Ez a magyarázat, noha elfogadhatónak tűnik, nem tudja megmagyarázni, hogy (46b)-vel szemben miért elfogadhatóak az alábbi szerkezetek:

(48) meg van szépülve, ki van kupálódva, ki van csinosodva, meg van fiatalodva, meg van nyugodva, ki van kupálva, le van fogyva

A világnézet, és az hogy kinek mi a jó, vagy mi a rossz, nagyon nehezen megállapítható. A *le van fogyva*, például egy túlsúlyos ember esetében pozitív állapot, míg egy alultáplált esetben negatív. Hasonló példa a *meg van hízáva*. Én a világnézet alapján alapuló magyarázatnál sokkal elfogadhatóbbnak vélem az állapot illetve az állapotváltozás oldaláról megközelíteni a kérdést. A *?meg van javulva* *?meg van gyógyulva*¹¹ és a *ki /meg van szépülve* közti különbség véleményem szerint ugyanúgy a páciensben végbemenő állapotváltozás milyenségétől függ. A helyes példák fizikai valójában, egy külső tulajdonságában érintik a páciens, szemben a *meg van gyógyulva*-val, ami külsőleg nem „rí le” egy élőlényről. Összehasonlítva a *ki van szépülve*-vel, sokkal kevésbé detektálható tulajdonság, mivel nem feltétlenül tekinthető

¹¹ Az én megítélésem szerint a *meg van gyógyulva* szerkezet elfogadható.

gyógyultnak az, aki jól néz ki. Véleményem szerint tehát ezek a példák is tükrözik azt a feltételezést, mely szerint a szerkezet helyessége kapcsán annál kevesebb kétely merül fel, minél hangsúlyosabban fókuszál egy fizikai létező fizikai állapotváltozására. Ennél pontosabb magyarázatot azonban nem tudok adni.

A (47a) és (47b) azt példázzák, hogy egy adott állapotváltozásra többféle szempontból lehet felhívni a figyelmet. Alberti (1996:34) véleménye szerint (47a) példái azért elfogadhatóbbak mint (47b) példái, mivel másképp irányítják a figyelmet az adott eseményre, azaz a *ki* és *elolvasott könyvet* összehasonlítva, a „A kiolvasott könyvhöz társítjuk a több számárfület.” Tehát ismételten az állapotváltozás feltűnősége kerül előtérbe. Magyarán adott esemény leírásakor annál nagyobb valószínűséggel fogadható el a predikatív határozói igeneves szerkezet, minél feltűnőbben célozza a páciens állapotváltozásának érzékeltetését.

II.7.1. Az agentivitás szerepe a predikatív határozói igeneves szerkezetekben

Az (46b) és (46c)-ben sorolt példák közt markáns elfogadhatósági különbség áll fenn, ami Alberti (1996:35) szerint annak tudható be, hogy a „szóbanforgó passzivizálásnak nem az ágenselnymás a célja.” Az (46b) és (46c) szerkezetek között az a különbség, hogy (46c)-t gazdagítottuk az ágens szerepére való utalással. Ennek az is következménye, hogy míg (46b)-ben unakkuzatív igék találhatók, addig a (46c)-ben található szerkezetek tranzitív igékből képzettek, azaz utalnak az ágensségre, de az ágens nincs megnevezve. Alberti (1996:34) a következőképp érvel:

„Ha tehát egy állapot leírását gazdagítjuk az ágens szerepére való utalással (annak megnevezése nélkül), az segít abban, hogy már „érdemesnek” találtasson a predikatív határozói igeneves szerkezet arra, hogy őt válasszuk.”

Alberti megállapítása valóban helytállóan magyarázza a két szerkezet eltérő elfogadhatóságát, de nem magyarázza az alábbi mondatpárok mindegyikének grammatikusságát. A mondatpárok párhuzamosak Alberti példáival a tekintetben, hogy a mondatpárok első fele tranzitív igét tartalmaz, ezáltal utal az ágensre, míg a második fele unakkuzatív igét:

(49) A hús meg van sütvé – A hús meg van sülvé.

(50) A leves meg van főzve – A leves meg van főve.

(51) A víz meg van fagyasztva. – A víz meg van fagyva.

Alberti megállapításával azonban az ellenpéldák mellett is egyetértek.¹² Én is úgy vélem, hogy az agentivitás kulcsfontosságú szerephez jut a predikatív határozói igenevek leírásában. A következő alponban azt próbálom bemutatni, hogy nemcsak az állapothatározói *–va/ve* disztribúciója mutatja ezt a különös eltérést.

II.7.2. A *–va/ve* és a *–t/tt* képzők

Laczkó (1995:178-179) ugyanahhoz a két kitételhez köti a *–t/tt* képző és az állapothatározói *–va/ve* használatát. Az igének, amelyhez ez a képző járulhat, rendelkeznie kell egy páciens szerepű összetevővel. Ez a megszorítás unakkuzatív igék esetében még azzal is bővül, hogy vagy magának az igének, vagy a szerkezetnek telikusnak kell lennie. A telikusság kitüntetett szerepét a harmadik fejezet tárgyalja. A képzők tényleges eloszlását azonban más tényezők is befolyásolják. Bizonyítéku szolgál erre a következő adatkár: **felrobbant híd, felrobbantott híd*.

¹² Ugyanezt az álláspontot képviseli Bene (2005) is.

Mind a *felrobban*, unakkuzatív ige, mind pedig a *felrobbant* tranzitív ige eleget tesz a Laczkó által a *-t/tt* képző használatára javasolt megszorításoknak, azaz mindkettőnek van egy páciens szerepű argumentuma, és mindkettő telikus.¹³

(52) A híd két percen belül fel fog robbanni.

(53) A hidat két percen belül felrobbantja az ellenség.

Ennek ellenére a *-t/tt* képző csak a tranzitív igehez járulhat, vagy legalábbis megállapítható, hogy a *felrobbantott* sokkal elfogadhatóbb, mint a **felrobbant*.

A *felrobban* és *felrobbant* igeik hasonlóan viselkednek a predikatív határozói igeneves szerkezetben; azaz a tranzitív igeből képzett szerkezet (55), sokkal elfogadhatóbb, mint az unakkuzatív igeből képzett (54). Noha az unakkuzatív ige nem sérti Laczkó kritériumainak egyikét sem, mégsem járulhat hozzá egyik képző sem, legalábbis a képzett alakokat nem érezzük teljesen elfogadhatónak.

(54) ??A híd fel van robbanva.

(55) A híd fel van robbantva.

Ugyanakkor természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy amennyiben egy unakkuzatív igenek van tranzitív párja, akkor az unakkuzatív igehez nem járulhat sem a *-t/tt* képző (56), sem pedig az állapothatározói *-va/ve* (57):

(56) *sült* hús, az imént *sütött* hús

(57) A hús meg van *sülve*. A hús meg van *sütve*.

Nyilvánvalóan fontos szerepet kap, hogy az unakkuzatív igeiken alapuló szerkezetek közül melyek bizonyulnak relevánsnak egy adott közösségben, s ezáltal melyek lexikalizálódtak, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a tranzitív igeik jóval nagyobb százalékban fordulhatnak elő a vizsgált szerkezetben.

A két igeosztály közötti markáns eltérést ismételten Alberti (1996:32) meglátásával tudom indokolni, nevezetesen azzal, hogy a magyar passzivizálásnak nem az ágenselnnyomás a célja, hanem a páciens előtérbe állítása. Így ha egy adott eseménybe beleértett az ágensesség, akkor annak elnyomása kevésbé elfogadhatatlan, vagy nyelvtanilag teljesen elfogadható szerkezeteket eredményez.¹⁴ Amennyiben mind az unakkuzatív mind a tranzitív igein alapuló állítmányi igeneves szerkezet elfogadható, akkor valószínűleg az unakkuzatív igeik esetében lexikalizált alakokat kell tételeznünk.

II.8.0 A fejezet összefoglalása

Jelen fejezetben azt mutattam be, hogy a páciens állapotváltozásának jellege, milyen mértékben befolyásolja a tranzitív és unakkuzatív igeik igeneves állítmányi szerkezetben való előfordulását. Vizsgálódásom alapján megállapítható, hogy minél feltűnőbb a páciens esemény általi érintettsége, annál elfogadhatóbb a szerkezet. Legfeltűnőbbek a fizikai létezőket, fizikailag érintő változások, így leginkább az effajta változásokat leíró szerkezetek elfogadhatóak. Azt is példákkal igazoltam, hogy a lexikalizálódás mennyiben eredményezi egy adott szerkezet elfogadhatóságát, és hogy mennyiben írja felül a szerkezet grammatikussága iránt támasztott elvárásokat. Megállapítottam továbbá, hogy leginkább azok a szerkezetek okoznak eltérő megítélést az anyanyelvi beszélők körében, amelyeket úgy is tételezhetünk mint amik

¹³ Ez Tenny (1994) tesztje

¹⁴ A lexikalizált alakok kivételt képeznek.

állapotváltozást írnak le, s úgy is, mint amik nem. Példákkal igazoltam továbbá, hogy az agentivitás is döntő szerephez jut az adott szerkezet elfogadhatóságában. Kizártam az állapotot leíró igék, valamint a pszichológiai igék osztályát. Az elsőt azért, mivel nem tudják érzékelteni az állapot változását, a másodikat azért, mert nem páciens szerepű argumentumukban megy végbe az állapotváltozás.

Mindezen megfigyelések azonban nagyon ingoványos alapokon állnak. É. Kiss (2004:37) felhívja a figyelmet arra, hogy az elszenvedő állapotváltozásának meglétét vagy hiányát gyakran igen nehéz megállapítani, így

„Az igenév használata olyan jelentéstani tényező függvénye, melynek megléte vagy hiánya bizonyos típusú eseményeket leíró mondatokban egyértelmű, másokban nem.”

Egy adott állapotváltozás feltűnőségének és relevanciájának megállapítása személy és kontextusfüggő. A kontextus meghatározó szerepére hívja fel a figyelmet Alberti (1996:34) az alábbi számháborús példával. A **meg van látva* szerkezet noha elfogadhatatlan, mégis teremthetünk olyan kontextust, amelyben elfogadhatóvá válik. Pl.: a számháború során a *Józsi meg van látva*. teljesen elfogadható, mivel a *meglátottság* és *meg nem látottság* állapotai között releváns a különbség ebben a speciális kontextusban.

Hasonló példát említ É. Kiss (2004:36):

(59) *A darab meg van nézve.

Noha a szerkezet elfogadhatatlan, mivel a *néz* ige nem eredményezi a páciens új állapotba kerülését, ebben az esetben is elképzelhető egy olyan szituáció, amikor a mondat elfogadható. Például, ha a cenzor nézi meg a darabot, és a darab bemutatathósága a tét. A kontextus, valamint az egyes szerkezetek kapcsán felmerülő egyéni ítéletek valóban olyan tényezők, melyek több helyen befolyásolják, és gyengítik a fejezet megállapításait. Mindamellett, azonban úgy gondolom, hogy a megállapítások általános érvényűnek tételezhetőek.

III. A predikatív határozói igeneves szerkezet aspektuális megközelítése

III.0. Bevezetés

Jelen fejezetben alapvetően aspektuális oldalról szeretném megközelíteni a predikatív határozói igenevek problematikáját. Vendler (1967), Tenny (1994) valamint É. Kiss (Egy igekötő-elmélet vázlata - 2004) alapján azt szándékozom bizonyítani, hogy aspektuális alapokon ugyanúgy meg lehet határozni azon igék körét, amelyek előfordulnak a predikatív határozói igeneves szerkezetben. A fejezetben nem kívánom újra sorra venni azokat az állapotváltozásra vonatkozó megszorításokat, amelyeket a második fejezet tárgyal, de ugyanúgy ahogyan a tranzitív és unakkuzatív igék osztályát korlátozták, korlátozzák a jelen fejezetben tárgyalt igeosztályokat is.

III.1. A telikusság¹⁵ és relevanciája a grammatikában

Jelen alponthoz azt bizonyítom, hogy a telikusság döntő szerephez jut a kérdéskör leírásában.¹⁶ Észrevételeim szerint az unakkuzatív igék közül csak a telikusok fordulhatnak elő a szerkezetben.¹⁷ Amint azt a negyedik fejezet tárgyalja, vannak olyan speciális környezetek, amik felülírják a telikusság kívánalmát az unakkuzatív igék esetén, de ezek nem módosítják álláspontomat. A tranzitív igék predikatív határozói igeneves szerkezetben való előfordulásának más aspektuális feltételei vannak. Nem célom azt állítani, hogy csak telikus tranzitív igék fordulhatnak elő a vizsgált szerkezetben, de mindenképp fontosnak tartom megemlíteni, hogy a nem telikus tranzitív igéken alapuló szerkezetek száma szignifikánsabb kisebb, és a megítélésük is változó.¹⁸ Elsőként azt mutatom be, hogy Tenny (1994) hogyan értelmezi a határoltságot, és hogy ez a fogalom milyen kitüntetett szerephez jut a grammatikában.

III.1.1. Tenny (1994) elmélete a telikusságról

A határoltság¹⁹ Tenny (1994:ii) értelmében azt jelenti, hogy az esemény rendelkezik határozott és inherens végponttal. Egy esemény határoltságát legegyszerűbben időhatározókkal tesztelhetjük. Kiefer (1992:807) tesztjét alkalmazva:

(60a) Éva három napig énekelt.

(60b)*Éva három nap alatt énekelt.

(61a) *János három napig lefogyott.

(61b) János három nap alatt lefogyott.

¹⁵ A *telikusság* és *határoltság* fogalmakat szinonimaként használom.

¹⁶ Ez összecseng Laczkó (1995)-vel.

¹⁷ A további vizsgálat során a telikus igék osztályát majd az összetett igék osztályára szűkítem.

¹⁸ Véleményem szerint amennyiben egy nem telikus tranzitív ige képezi a predikatív határozói igeneves szerkezet alapját, akkor a hangsúly a páciens állapotváltozásáról arra az új állapotra tolódik, amelyet a páciens az ige által leírt esemény során elér. Jelen dolgozatban azonban nem szándékozom részletesen vizsgálni ezeket a szerkezeteket.

¹⁹ Tenny (1994) *határoltság*=*delimitedness*.

Az (60a) és (60b) mondatok nem határolt eseményt fejeznek ki, melynek következtében a mondat nem kompatibilis a *három nap alatt* időhatározóval. A *három nap alatt* időhatározó csak határolt eseményekkel kompatibilis, mivel arra utal Kiefer (1992:807):

„...hogya a cselekvés vagy folyamat az adott időtartamon belül befejeződik vagy befejeződött”, míg a három napig „...csupán a cselekvés, történés vagy folyamat tartamára, folyamatosságára utal.”

A határoltság/határolatlanság olyan aspektuális jellemzője az eseményeknek, amely számos grammatikai kérdésben döntő szerephez jut.²⁰ Tenny (1994) szerint az univerzális kapcsolási elveknek, melyek az ige argumentumainak a különböző szintaktikai pozíciókba való leképezését határozzák meg, a thematikus struktúrának csak az aspektuális részéhez van hozzáférésük. Tenny a strukturalista nyelvészet döntően thematikus szerep alapú magyarázata helyett,²¹ egy az aspektuson nyugvó magyarázatot részesít előnyben. Az aspektuális jellemzők közül a határoltságot emeli ki mint fő tényezőt, amely befolyásolja az argumentumok szintaktikai pozíciókra való leképezését. Céлом bemutatni, hogy miként kap szerepet a telikusság a magyar predikatív határozói igenevek leírásában.

III.1.2. A telikusság szerepe a magyar predikatív határozói igenevek elemzésében – Laczkó (1995) érve a határoltság mellett

Laczkó(1995) a *-t/tt* képző elemzése kapcsán tett megfigyelései bizonyítékkul szolgálnak feltételezésemre, mely szerint csupán olyan unakkuzatív igék vehetnek részt a predikatív határozói igeneves szerkezetben, amelyek képesek telikus eseményt kifejezni. Laczkó (1995) rávilágít arra, hogy az állapot *-va/ve* hasonló eloszlást mutat a *-t/tt* képzővel. A *-t/tt* képző csak olyan unakkuzatív igeformákhoz járulhat, amelyeknek van egy páciens szerepű argumentumuk, mely argumentum az igenév alanyaként értelmezett. A *-t/tt* képző használatát illetően van egy aspektuális megszorítás is. Vagy magának az igeformának (62), vagy annak a szerkezetnek, amelyhez a *-t/tt* képző járul, telikusnak kell lennie (63). Amennyiben a szerkezet nem telikus, a *-t/tt* képzős igenév nem grammatikus (64).

(62) a felépült ház

(63) a tavaly épült ház

(64) *az épült ház

Az állapothatározói *-va/ve* és a *-t/tt* képző használata között Laczkó (1995) szerint két szignifikáns különbség van. Az egyik, hogy az állapothatározói *-va/ve* esetén az alany még névutóval sem tehető ki:

(65) a Péter által épült ház

(66) a ház (*Péter által) le van lakva

A második különbség sokkal relevánsabbnak fog bizonyulni vizsgálatunk szempontjából. Ugyanis, noha mindkét képző megköveteli, hogy az igenév alanyaként az alapige páciens szerepű argumentuma legyen értelmezve, az állapothatározói értelemben használt *-va/ve* még azt is megköti, hogy a páciens szerepet viselő argumentum állapotváltozáson menjen át. Annak ellenére, hogy mind (67)-ben mind (68)-ban tranzitív igeformát találunk, a két szerkezet megítélése teljesen eltér. A (67) és (68) közötti különbség, Laczkó kritériumát felhasználva,

²⁰ Ld.: É. Kiss magyar igealkotóelmélete, vagy a fentiekben mutatott időhatározókkal való összeegyeztethetőség.

²¹ Pl.: Haegeman (1994): *An Introduction to Government and Binding Theory*.

tehát abban rejlik, hogy (67)-ben *a könyv* állapotváltozáson megy át, mivel ép állapotból, rongált állapotba kerül, (68)-ban azonban nem.

(67) A könyv meg van rongálva.

(68) *A könyv élvezve van.

Véleményem szerint a második kritérium, melynek értelmében az állapothatározói *–va/ve* megköveteli a páciens állapotváltozását, kiterjeszti a telikusság kívánalmát a tranzitív igékre is. A határoltság Tenny (1994) értelmében, mint ahogyan azt III.1.1-ben bemutattam azt jelenti, hogy az esemény rendelkezik egy inherens végponttal. Az inherens végpontot pedig szolgáltatja a páciens állapotváltozása.²² Amennyiben tehát a páciens állapotváltozáson megy keresztül, akkor a szerkezet telikus lesz, mivel a páciens állapotváltozása időben kiméri az eseményt.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a szerkezetben résztvevő igének bírnia kell a telikusság aspektuális tulajdonságával, máris az I. fejezet megállapításához jutottunk. Tenny (1994) alapján csak az ige belső argumentuma képes kimérni az eseményt²³. A belső argumentum vagy helyváltoztatáson, vagy állapotváltoztatáson megy keresztül, és ez szolgáltatja az esemény inherens végpontját. Mivel csak a tranzitív és az unakkuzatív igék rendelkeznek belső argumentummal, a telikusság kritériuma ugyanúgy kizárja a nonergatív igék osztályát.

III.2. A kiindulópont

A vizsgálódás során (É. Kiss:2004:36) állításból szeretnék kiindulni, mely szerint:

„Csak olyan igei kifejezésből alkotható predikatív határozói igeneves kifejezés, mely az elszenvedő új állapotot eredményező állapotváltozását fejezi ki.”

Ez a meglátás két implikációt tartalmaz, melyek közül, véleményem szerint, az elsőre jóval nagyobb hangsúlyt fektet a szakirodalom²⁴. Ezt az implikációt tárgyalja a második fejezet:

i, van egy elszenvedő, ami az ige által leírt esemény során, állapotváltozáson megy keresztül, melynek következményeként egy új állapotba kerül

ii, van egy folyamat, aminek az eredményeképpen beáll egy állapot az elszenvedőben

Az első kitétel következtében csak a tranzitív és az unakkuzatív igékből képezhetőek predikatív határozói igeneves szerkezetek, mivel nekik van olyan argumentumuk, páciensük, amely megfelelhet az (i)-ben említett kritériumnak. Azonban ahogyan arra már a második fejezetben idézett példák rávilágítottak, a predikatív határozói igeneves szerkezetben mind a tranzitív, mind az unakkuzatív igék pusztán törtrésze jelenhet meg. A második kitétel bizonyos értelemben szűkíti a szerkezetben ténylegesen előforduló tranzitív és unakkuzatív igék körét. A (ii) pont értelmében ugyanis, csak olyan igék jelenhetnek meg a vizsgált szerkezetben, amelyek az állapoton kívül utalnak az állapothoz vezető folyamatra is, azaz *folyamat+végállapot* mozzanatból állnak:

(69a) *Józsi szeretve van. *A könyv szakadva van.

(69b) *Mari fázva van. *A tó fagyva van.

²² Tenny (1994:15) osztályozásában ezek a *change of state* igék. Tenny (1994) a határoltságon kívül = *delimitedness*, alkalmazza a kimérés fogalmát is = *measuring-out*. A *kimérés* implikálja a *határoltságot*, ami fordítva nem igaz. A *change of state* igék osztályának tagjait Tenny értelmében – többek közt – az is jellemezi, hogy páciensük mindig kiméri az eseményt.

²³ Tenny (1994:11) ezt a hipotézist a *The Measuring-out Constraint on Direct Internal Arguments*-ben fogalmazza meg.

²⁴ Ld.: Grétsy – Kovalovszky (1980), Keszler (2000), Komlósy (1992), Laczkó (1995), Alberti (1996)

A (69a) és (69b) példák azt illusztrálják, hogy amennyiben az ige pusztán egy adott állapot leírására korlátozódik, akkor sem tranzitív (69a), sem unakkuzatív (69b) igék esetén nem grammatikus a predikatív határozói igeneves szerkezet. A (70a) példa azt mutatja, hogy amennyiben az ige csak folyamatleírásra korlátozódik, akkor a szerkezet nem képezhető tranzitív igékkel. A (70b) a pusztán folyamatot leíró unakkuzatív igékkel képzett predikatív határozói igeneves szerkezet helytelenségét mutatja:

(70a) *A szemét hordva van. *A levél diktálva van.²⁵

(70b) *A hinta pörögve van. *Az eső zuhogva van.

III.3. A telikus igék osztályának további szűkítése – avagy a telikusság szükséges de nem elégséges feltétel

Az alábbi példákkal azt illusztrálom, hogy az ige telikussága szükséges, de nem elégséges feltétele a szerkezetben való megjelenésnek. A keletkezést, létrehozást, létrejövést, megjele-
nést kifejező igék, noha telikusak, nem fordulhatnak elő a predikatív határozói igeneves szerkezetben²⁶:

(71) Írtam egy verset. → *egy vers van írva

(72) Érkezett egy vendég. → *egy vendég van érkezve

(73) Létrejött az egyezmény. → *az egyezmény létre van jöve²⁷

A szerkezetben ténylegesen előforduló telikus igéket az különbözteti meg a szerkezetben nem előforduló telikus igéktől, hogy előbbiek összetett, míg utóbbiak egyszerű eseményt fejeznek ki.²⁸ Az összetett eseményeket az különbözteti meg az egyszerű eseményektől, hogy felbonthatóak egy *folyamat+állapot*, vagy *folyamat+végpont* szakaszra. Érdekes megjegyezni, hogy az egyszerű telikus eseményt kifejező igék éppen azok, amelyeket Alberti (1996:34) az alapján utasít el, hogy a páciens teljes érintettségét implikálják. Az eddigi aspektuális vizsgálódás alapján tehát azt láthatjuk, hogy csak az összetett eseményt²⁹ kifejező igékből hozható létre predikatív határozói igeneves szerkezet. A következő alpontban azt vizsgálom, hogy aspektuálisan ezen igék mely igeosztályba tartoznak.

III.4. Aspektuális igeosztályok

III.4.1. Vendler igetipológiája-a telikus és nem telikus igeosztályok

Vendler (1967) igetipológiáját alkalmazva a (69a) és (69b)-ben megjelenő igék az *állapot-igék*, míg a (70a) és (70b)-ben megjelenők a *folyamatigék*. Vendler (1967) igerendszerében, melynek rendszerező elve, hogy egy adott ige megjelenhet-e folyamatos igeidőben, az *állapot* és a *folyamatigék* két külön osztályba tartoznak. Az *állapotigék* és az *eredményigék*, nem használhatóak folyamatos igeidőben, így ők képezik a *Statikusok* osztályát.³⁰ Velük szemben

²⁵ Abban az értelemben, hogy most zajlik a folyamat, azaz valaki éppen most diktálja a levelet.

²⁶ Ezen osztály elemeit Alberti a páciens teljes érintettsége miatt zárja ki a vizsgált szerkezetben potenciálisan résztvevő igék köréből.

²⁷ Az igék É. Kiss : Egy igekötőelmélet vázlata című cikkéből származnak.

²⁸ É. Kiss: Egy igekötőelmélet vázlata (2004)

²⁹ Az összetettség implikálja a telikusságot, ami fordítva nem igaz.

³⁰ Vendler (1967)-nél a *Statives* kifejezés szerepel.

a *teljesítmény* és *folyamatigék* használhatóak folyamatos igeidőben, így ők alkotják a *Folyamatosak*³¹ osztályát. A négy alosztály közül az *eredményigék* és a *teljesítményigék* képesek határolt eseményt kifejezni, így feltételezésem szerint csak ezen osztály tagjai relevánsak vizsgálódásom szempontjából.

Az *állapotigék* összeférhetetlensége a predikatív határozói igeneves szerkezettel azzal magyarázható, hogy ezen igeosztály tagjai, ahogy azt nevük is sugallja, egy állapotot fejeznek ki; nem tudnak állapotváltozást érzékeltetni. A másik lehetséges magyarázat összefügg az előzővel, és arra a feltételezésre épül, melyet jelen fejezetben szeretnék bizonyítani. Kiindulópontom szerint csak telikus igék fordulhatnak elő a predikatív határozói igeneves szerkezetben, az *állapotigék*nek pedig nincs telikus olvasatuk, mert ontológiailag nincsenek határolt állapotok³². A *folyamatigék* és a predikatív határozói igeneves szerkezet inkompatibilitása arra vezethető vissza, hogy a *folyamatigék* nem tartalmaznak állapotleírást, és természetesen nem tudnak határolt eseményt kifejezni. Így amennyiben a határoltság aspektuális tulajdonsága alapján közelítjük meg a predikatív határozói igevelek használatát, akkor azt mondhatjuk, hogy Vendler aspektus-alapú igitipológiája alapján az összetett eseményt kifejező *teljesítmény* és *eredményigék* vehetnek részt a vizsgált szerkezetben.

III.4.2. Az eredmény és teljesítményigék

Az előző alpontban abból a feltételezésből indultam ki, hogy csak az összetett eseményt kifejező igék jelenhetnek meg a predikatív határozói igeneves szerkezetben, melyek Vendler (1967) nyomán az eredmény és teljesítményigék. A szerkezetben tényleges előforduló igék halmazát vizsgálva azonban megállapíthatjuk, hogy a teljesítményigék (74a-c) elfogadhatósága kevesebb kérdést vet fel, mint az eredményigéké (75a-b). (75c) azt példázza, hogy az eredményigék sem zárhatóak ki teljesen a vizsgált szerkezetből.:

(74a) A levél meg van írva.

(74b) A szék le van festve.

(74c) A csónak össze van kalapálva.

(75a) *A csúcs el van érve.

(75b) ??A pénz meg van találva.

(75c) Az üveg el van pattanva.

Vendler osztályozásában az eredményigéket és a teljesítményigéket az inherens végpontot megelőző folyamat hossza különbözteti meg egymástól. Eredményigék esetében egy pillanatnyi folyamat torkollik inherens végpontba, míg teljesítményigéknél egy hosszabb folyamat. A folyamat hossza magyarázza az eredményigék marginálisabb elfogadhatóságát. A kiindulási kritériumunk (ii) pontjának értelmében annak az igének, amely előfordulhat a vizsgált szerkezetben, utalnia kell arra a folyamatra, amely a páciens állapotának beállításához vezetett. Eredményigék esetében erre a folyamatra igen csekély utalást találunk.

III.4.3. A teljesítményigék osztályának további szűkítése

Az előző alpont megállapítása szerint a teljesítményigék sokkal nagyobb számban fordulnak elő a vizsgált szerkezetben, mivel tudnak arra a folyamatra utalni, mely a beállt állapotot meg-

³¹ Vendler (1967) terminológiájában :*Processes*

³² A megállapítás Levin, B.-Rappaport Hovav (1995)-től származik.

előzi. A teljesítményigék osztálya azonban tovább szűkíthető: vannak a *folyamat+végállapot* (76) és *folyamat+végpont* (77) típusú teljesítményigék.³³

(76) A kalács be van dagasztva.

(77) A kalács be van téve a sütőbe.

Kiindulási definíciónk alapján csak a *folyamat+végállapot* típusú teljesítményigék jelenhetnek meg a predikatív határozói igeneves szerkezetben, mivel ezen osztály tagjai implikálják a páciens érintettségét, abban az értelemben, hogy az érintett változását idézik elő, a példák azonban azt mutatják, hogy noha kisebb számban, de a *folyamat+végpont* típusú igék is képviseltetik magukat a vizsgált szerkezetben. A látszólagos ellentmondást a következő alpont magyarázza.

III.4.4. Az igekötős igék³⁴

A fejezet célja azt bizonyítani, hogy csak összetett igék jelenhetnek meg a predikatív határozói igeneves szerkezetben. Vannak olyan igék – nevezetesen az igekötős igék –, amelyek mindig összetett eseményt fejeznek ki. É. Kiss (Egy igekötőelmélet vázlata, 2004) amellett érvel, hogy „olyan mondatokban találunk igekötőt, melyek komplex eseményt fejeznek ki, két állítást sűrítve egy mondatba.” Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy minden igekötős ige részt vehet a predikatív határozói igeneves szerkezetben. Az igekötős igékre is áll, hogy csak az unakkuzatív és a tranzitív igék jelenhetnek meg a szerkezetben. Ezen felül azonban más megszorításokat is találhatunk. É. Kiss (Egy igekötőelmélet vázlata) az igekötők három osztályát tételezi; a *terminatív*, a *lokális*, és a *rezultatív* igekötőkét.

A terminatív igekötők „a helyváltoztató egyén mozgásának végpontjára vonatkoznak. A lokatív igekötők...a jellemzett egyén létezésének, vagy térbeli pozíciójának helyét fejezik ki.”

A definíciók alapján a terminális, illetve lokatív igekötőkkel ellátott igék nem vehetnek részt a predikatív határozói igeneves szerkezetben, hiszen egyik igekötő sem utal a jellemzett esemény általi érintettségére. Természetesen ez a megállapítás nem kizárólagos érvényű, hiszen terminatív igekötővel ellátott igék előfordulhatnak a predikatív határozói igeneves szerkezetben:

(78) oda van dobva, ide van állítva, ki van téve

Azt azonban megállapíthatjuk, hogy definíciójuk alapján a legnagyobb valószínűséggel a rezultatív igekötőkkel ellátott igék vehetnek részt a vizsgált szerkezetben, ugyanis ezek az igekötők „a változás elszenvedőjének a változás eredményeképpen létrejövő állapotára utalnak.” (É. Kiss: Egy igekötőelmélet vázlata, 2004)

Bene (2005) a következővel magyarázza a rezultatív igekötő szükségességét:

³³ Tenny (1994) elutasítja Vendler (1967) álláspontját, mely szerint a teljesítményigék és eredményigék a az inherens végponthoz vezető folyamat hossza alapján különíthetők el. A hosszúság olyan relatív tényező, amely kerülendő mindennemű nyelvészeti leírásban. Így Tenny (1994:16) az eredmény és teljesítményigék helyett, *folyamat+végpont*, valamint *folyamat+végállapot* típusú igéket különít el. A *folyamat+végpont*, valamint *folyamat+végállapot* osztályozást én csak a teljesítményigék körére terjesztem ki.

³⁴ Az igekötős szerkezetben az igekötőt általában helyettesíthetjük egy testes főnévi szerkezettel is; a rezultatív igekötőt például a rezultatív NP-vel. Ez a változás a szerkezet összetettségén nem változtat. Jelen dolgozatban azonban csak az igekötős szerkezeteket vizsgálom.

„A rezultatív igekötőnek a van-os határozói igeneves szerkezetben való jelenlétére a magyarázat a szerkezet jelentésében keresendő: ezzel a szerkezettel egy cselekvés, folyamat eredményeként megváltozott állapotba került páciensi argumentumnak a beszéd pillanatában (→ van) fennálló állapotát fejezhető ki...”

Azt tehát megállapíthatjuk, hogy noha az igekötős igék kivétel nélkül összetett eseményt fejeznek ki, a legnagyobb valószínűséggel a rezultatív igekötővel ellátott igék jelenhetnek meg a predikatív határozói igeneves szerkezetben.

III.4.4.1. Magyarázat a terminatív igekötővel ellátott igék megjelenésére az igeneves állítmányi szerkezetben

A rezultatív igekötővel ellátott igék a folyamat+állapot típusú összetett igék csoportjába tartoznak. A terminatív igekötők folyamat+végpont típusú eseményt tudnak kifejezni, s mint a fenti példák mutatják, nem zárhatóak ki teljesen a predikatív határozói igeneves képzésből. Ennek következtében nem vonható le teljes bizonyossággal az a következtetés, hogy folyamat+végpont típusú szerkezetek kizárhatóak a vizsgálódási körünkből, holott amennyiben fenntartjuk azt a nézetet, hogy a vizsgált szerkezet csak olyan igékből hozható létre, amelyeknek páciens szerepű összetevőjük állapotváltozáson megy keresztül, ez lenne kívánatos. Véleményem szerint azonban, lehet azzal érvelni, hogy csak abban az esetben jók a folyamat+végpont jelentésmozzanatok sűrítő igékből képzett szerkezet, ha azt fejezi ki, hogy a páciens az *itt-lét* állapotából az *ott-lét* állapotába került, vagy fordítva. Meglátásom szerint tehát, nem a terminusra helyeződik a hangsúly, hanem az állapotváltozásra. Amennyiben a terminus válik hangsúlyossá a folyamat+végpont típusú szerkezet nem elfogadható. Ezt kiválóan példázzák az alábbi mondatpárok, melyek első tagjában a terminus válik hangsúlyossá, míg második tagjukban az *itt-létből nem-itt-létbe* való kerülés:

(79) *A labda a kapuig van gurulva. / A labda el van gurulva.

(80) *A fejsze a kerítésig van dobva. / A fejsze el van dobva.

(81) *A szemét a lerakatig van szállítva. / A szemét el van szállítva.

Érdekes módon, ha a terminatív igekötő mellé egy terminus is járul, akkor a szerkezet elfogadható(bb):

(82) ??A labda a kapuig van elgurulva.

(83) ?A fejsze a kerítésig van eldobva.

(84) ?A szemét a lerakatig van elszállítva.

Véleményem szerint ez is azt támasztja alá, hogy abban az esetben elfogadható a szerkezet, ha az állapotra (is) utalunk.

III.5. A fejezet összefoglalása

Jelen fejezetben tehát abból a feltételezésből indultam ki, hogy csak telikus eseményt leíró igékből alkotható predikatív határozói igeneves szerkezet. A bizonyítás során É. Kiss (2004:36) észrevételét vettem alapul. Ezen a vonalon elindulva megállapítottam, hogy a szerkezetben a telikus igék pusztán egy hányada, az összetett eseményt kifejező telikus igék jelenhetnek meg. Vendler (1967) aspektus-alapú igeosztályozását figyelembe véve, az eredmény és a teljesítményigéket jelöltem meg, amelyek potenciálisan részt vehetnek a szerkezetben. Ezt követően megállapítottam, hogy nagyobb valószínűséggel jelennek meg a teljesítményigék, különösen azok, amelyek a folyamat+állapot jelentésmozzanatokat sűrítik magukba. A fejezet végén megvizsgáltam az igekötős igéket, és megállapítottam, hogy legnagyobb valószínűséggel a rezultatív igekötővel ellátott igék fordulnak elő az igeneves állítmányi szerkezetben.

IV. A telikusság kívánalmát felülíró összetevők

IV.0. Bevezetés

Noha célom azt bizonyítani, hogy a predikatív határozói igeneves szerkezet megkívánja az ige összetettségét, nem hanyagolható el az a tény, hogy vannak olyan esetek, amelyekben ez a kitétel nem teljesül, ennek ellenére azonban a szerkezet elfogadható. Jelen fejezetben ezeket a szerkezeteket teszem vizsgálat tárgyává, különös tekintettel a fókuszos szerkezetekre.

IV.1. Nem összetett igék a predikatív határozói igeneves szerkezetben

Megfigyeléseim azt igazolják, hogy a nem összetett igéből képzett predikatív határozói igenév többnyire tranzitív igék esetében eredményez grammatikus szerkezetet:

(85) A haja dauerolva van.

(86) *A haja szikkadva van.

A (85) és (86) közötti grammatikai eltérést nem magyarázhatjuk a második fejezetben tárgyalt elméletek alapján. A (84)-ben látható példák nem elszórtak. Könnyűszerrel találhatunk olyan eseteket, amikor a tranzitív ige megjelenhet igekötő nélkül – azaz egyszerű eseményt kifejezve – a predikatív határozói igeneves szerkezetben (87), míg az unakkuzatív ige nem (88), vagy csak nagyon kérdőjelesen (89):

(87) A hús fagyasztva van. / A hús füstölve van.

(88) *A pocsolya fagyva van. / *A hús füstölődve van.

(89) ?A tojás sülve van.

A (87) példák azt a benyomást keltik, mintha a tranzitív igékre nem vonatkozna az a megszorítás, hogy csak abban az esetben képezhető belőlük predikatív határozói igenév, ha az ige összetett eseményt jelöl. Hiszen, például a *füstöl* ige, nem jelöl összetett eseményt, azaz (90) mondat nem implikálja a (91) mondatot.

(90) János füstölte a húst.

(91) „A hús a füstöltség állapotába került”.³⁵

VI.2. A fókusz és a predikatív határozói igenevek

Érdekes módon azonban az unakkuzatív igék körében is találunk olyan eseteket, amikor egy nem összetett eseményt jelölő unakkuzatív igéből képezzük a predikatív határozói igenevet. Ezekben a szerkezetben természetesen a nem összetett tranzitív igék is előfordulhatnak. Az egyszerű eseményt jelölő tranzitív és unakkuzatív igék különösen olyan kontextusban fogadhatóak el, amikor fókusz helyzetbe kerül a szerkezet, vagy valamivel szembeállítódik:

(92) TEA van főve, nem kávé.

(93) A tojás FŐVE van, nem sülve.

(94) ?VAN főve egy kávé.

³⁵ A (91)-es mondatot, már implikálná például a *megfüstölte* ige, ami a tranzitív ige igekötővel való ellátásának eredménye.

- (95) A szoba FESTVE van, nem tapétázva.
 (96) A szesz LOPVA van, nem véve.
 (97) A könyvek ÁLLÍTVÁ vannak, nem fektetve.
 (98) A haja DAUEROLVA van, nem festve.

A (92)-(98) mondatok inkább a páciensre jellemző tulajdonságot fejezik ki, nem arra a folyamatra helyezik a hangsúlyt melynek eredményeként beállt az állapot, hanem az állapotra magára. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezekben a marginálisan ugyan, de mégis elfogadható szerkezetben is sokkal nagyobb számban fordulnak elő tranzitív igéken alapuló szerkezetek.

A (92)-(98) szerkezetekben a predikatív határozói igenév fókusz pozícióba kerül, s ez a pozíció „lehetővé teszi”, hogy a határozói igenév alapját ne egy befejezett aspektusú igei szerkezet képezze. Ez a jelenség mind az unakkuzatív, mind a tranzitív igék körében megfigyelhető. Véleményem szerint a fókuszos szerkezetek ezen sajátossága két tényre vezethető vissza. Az aspektusra vonatkozó megszorítás lazulása fókuszos mondat esetében összefüggésbe hozható Kiefer (1992:834) megfigyelésével, mely szerint :

„...a fókusz következtében megszűnnek az aspektuális szembenállást jelző szintaktikai-fonológiai eszközök...Az aspektuális különbség tehát szintaktikailag neutralizálódik.”

A fókusz aspektusra gyakorolt hatását számos példa igazolja a magyarban. Véleményem szerint Kiefer (1992:834) megfigyelése magyarázza azt is, hogy a magyarban miért lehetetlen az aspektuális gyakorító igekötők: *be-be, meg-meg, ki-ki, el-el...*stb., akkor ha fókusz (98) vagy tagadás (99) van a mondatban³⁶:

- (99) *JÁNOS állt meg-meg.
 (100) *Nem János állt meg-meg.

IV.2.1. A kérdések

A (92)-(98) mondatok nemcsak hogy fókuszt tartalmaznak, de a fókusz kontrasztív, mely véleményem szerint fontos. É. Kiss (1998) a kérdőszavakat is fókuszpozícióba helyezi a magyarban, de a szerkezet elfogadhatósága romlik, amennyiben pusztán egy kérdőszavas fókusz után próbáljuk használni a nem összetett igeen alapuló predikatív határozói igeveves szerkezetet:

- (101) ??Mi van főve/főzve?
 (102) *Mi van dauerolva?
 (103) ??Mi van festve?

A (101)-(103) mondatok marginális elfogadhatósága, avagy elfogadhatatlansága (102), véleményem szerint azt mutatja, hogy a nem befejezett aspektusú igeen alapuló predikatív határozói igenév igazán csak kontrasztív fókusz esetében elfogadható. Mint azt III.3-ban feltételeztem, azok az igék jók a predikatív határozói igeveves szerkezet alapjául, melyek összetettek abban az értelemben, hogy egy folyamat+állapot szakaszra bonthatóak. Jelentésük szerint egy olyan eseményt ábrázolnak, ahol egy folyamat eredményeképpen beáll egy állapot. A (92)-(98) kapcsán rávilágítottam, hogy kontrasztív fókusz estén akkor is használható a predikatív határozói igeveves szerkezet, ha az ige nem összetett. Ilyen esetben a páciens állapotára helyeződik a hangsúly.

³⁶ A probléma a Leíró magyar nyelvtan órán vetődött fel.

A kérdések esetében véleményem szerint az állapot jelentésről eltolódik a hangsúly a folyamat jelentésre, azaz például a (103) sokak számára (104)-et jelenti:

(104) ‘Mi az, amit éppen most festenek?’

A jelentésnek ezt a fajta eltolódását azzal tudom magyarázni, hogy a (101)-(103) mondatok éppen a páciensre kérdeznek rá, azaz éppen arra az összetevőre, ami az ige által leírt folyamat hatására egy bizonyos állapotba kerül. A *mi* kérdőszóra adott válasz hozza majd be a társalgási univerzumba azt az entitást, amire hatást gyakorol az ige által leírt cselekmény vagy esemény. A mondat elhangzásának időpontjában tehát még nincsen benne a társalgási univerzumban az elszenvedő, így annak állapotáról nincs értelme beszélni, minek következtében az esemény folyamat összetevőjére helyeződik a hangsúly. Más a helyzet, ha egy olyan entitásra irányul a kérdés, ami már eleme a társalgási univerzumnak:

(105) Melyik kolbász van sülvé, melyik főve?³⁷

(106) Melyik szoba van festve, melyik tapétázva?

(107) Melyik autó van összetörve?

IV.3. Összefoglalás

A fejezetben a fókuszos szerkezeteket vizsgáltam, amelyek lehetővé teszik, hogy egy egyszerű eseményt kifejező telikus ige is alapjául szolgáljon a predikatív határozói igeneves szerkezetnek. A kontrasztív fókuszos mondatok kapcsán azt a megállapítást tettem Kiefer (1992) nyomán, hogy a kontrasztív fókusz jelenléte elnyomja, vagy legalábbis háttérbe állítja a mondat aspektuális viszonyait, melynek következtében előfordulhatnak nem összetett ígén alapuló igeneves állítmányi szerkezetek. Ezekben a szerkezetekben nem arra helyeződik a hangsúly, hogy az ige páciens szerepű összetevője egy folyamat eredményeként elért egy állapotot, hanem egyszerűen arra az új tulajdonságra, amit a páciens a folyamat/esemény során elér. Megvizsgáltam továbbá a fókuszos szerkezet egy speciális fajtáját, a kérdéseket, és megállapítottam, hogy csak azok a kérdések helytállóak, amelyek nem új elemként vezetnek be az állapotváltozást elszenvedő pácienset. A fókusz és a predikatív határozói igeneves szerkezet pontos kapcsolatának feltárása azonban további kutatás tárgya.

³⁷ É. Kiss Katalin példája (személyes közlés)

V. Összefoglalás

A dolgozatban azt vizsgáltam, hogy mely igék vehetnek részt a predikatív határozói igeneves szerkezetben. A vizsgálódást a leíró nyelvtanok, illetve a strukturalista nyelvészet megfigyelései mentén végeztem. Az első fejezetben a kérdést döntően szintaktikai oldalról megközelítve, a bemutatott elméletekkel összhangban megállapítottam, hogy az állítmányi igeneves szerkezetben az unakkuzatív és a tranzitív igék vehetnek részt. A második fejezetben a páciens állapota és az állapotváltozás oldaláról közelítettem meg a kérdést, és megvizsgáltam azokat az irányvonalakat, amelyek mentén az állapotváltozás befolyásolhatja a vizsgált szerkezetben ténylegesen előforduló tranzitív és unakkuzatív igék halmazát. A harmadik fejezetben aspektuális úton határoztam meg a predikatív határozói igeneves szerkezetben ténylegesen előforduló igék körét, és arra a megállapításra jutottam, hogy legnagyobb valószínűséggel az összetett eseményt kifejező igék fordulhatnak elő a szerkezetben. A folyamat+állapot típusú teljesítményigéket jelöltem meg, amelyekből képezhető a predikatív határozói igeneves szerkezet. A negyedik fejezetben végül a fókuszos szerkezeteket vizsgáltam, amelyekben előfordulhatnak nem összetett eseményt kifejező igék is.

Referencia:

- Alberti, G., (1997). **Argument selection**. Frankfurt a. M. : Peter Lang.
- Alberti, G., (1996). **Passzivizálási művelet a magyarban**. In: Büky L.-Maleczky M. (szerk.) A magyar nyelv leírásának újabb módszerei 2.
- Bene, A., (várható publikálás:2005) **Az igék bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában**. (kézirat)
- É. Kiss, K., (2004). **Egy igekötőelmélet vázlata**. in Magyar Nyelv 100 (15-43.o.).
- É. Kiss, K., (2004). **Anyanyelvünk állapotáról**. Budapest: Osiris.
- É. Kiss, K., (1988). **Mondattan**. In: É.Kiss K.-Kiefer F.-Siptár P. (szerk.) Új Magyar Nyelvtan. Budapest: Osiris.
- Kiefer, F., (1992). **Az aspektus és a mondat szerkezete**. In: Kiefer F. (szerk.) Strukturális Magyar Nyelvtan, 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Komlósy, A., (1992). **Régensek és vonzatok**. In Kiefer F. (szerk.) Strukturális Magyar Nyelvtan, 1. kötet. 1992. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laczkó, T., (1995). **The syntax of Hungarian noun phrases**. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Lengyel, K., (2000). **Az igenevek**. In Keszler B. (szerk.) Magyar Grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Levin, B.-Rappaport Hovav, M., (1995). **Unaccusativity. At the syntax-lexical semantics interface**. MIT Press.
- **Nyelvművelő Kézikönyv**. I. kötet (1980). Grétsy L.-Kovalovszky M. (szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Perlmutter, D., (1978). **Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis**. In Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. Berkeley Linguistic Society, Berkeley: University of California.
- Tenny, C., (1994) **Aspectual roles and the syntax-semantics interface**. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Vendler, Z., (1967) **Verbs and Times** in Linguistics in Philosophy. Itacha N.Y.: Cornell University Press.